

DALMATINSKE TVRĐAVE KAO NOVE POZORNICE ZA KULTURNE DOGAĐAJE

Medić, Petar

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Šibenik University of Applied Sciences / Veleučilište u Šibeniku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:143:546899>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Repository / Repozitorij:

[VUS REPOSITORY - Repozitorij završnih radova Veleučilišta u Šibeniku](#)

**VELEUČILIŠTE U ŠIBENIKU
ODJEL TURISTIČKI MENADŽMENT
PREDDIPLOMSKI STRUČNI STUDIJ**

Petar Medić

**DALMATINSKE TVRĐAVE KAO NOVE POZORNICE
ZA KULTURNE DOGAĐAJE**

Završni rad

Šibenik, 2024.

VELEUČILIŠTE U ŠIBENIKU
ODJEL TURISTIČKI MENADŽMENT
PREDDIPLOMSKI STRUČNI STUDIJ

DALMATINSKE TVRĐAVE KAO NOVE POZORNICE
ZA KULTURNE DOGAĐAJE

Završni rad

Mentor(ica): Gorana Barišić Bačelić

Student(ica): Petar Medić

Matični broj studenta(ice): 0066331661

Šibenik, kolovoz 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Petar Medić, student/ica Veleučilišta u
JMBAG 0066331661 izjavljujem pod materijalnom i kaznenom odgovor
svojim potpisom potvrđujem da je moj završni rad na stručnom prijediplomskom / dip
studiju terističkog menadžmenta pod naslovom: Dalmatinske teritorije kao
novel poravnice za kulturne događaje
_____ isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima
se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je pr
necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo koj
visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

U Šibeniku, 23.9.2024.

Student/ica:

dr

DALMATINSKE TVRĐAVE KAO NOVE POZORNICE ZA KULTURNE DOGAĐAJE

STUDENT: PETAR MEDIĆ

Adresa: Rešačka 52, 22010 Brodarica, e-mail: petarmedic29@gmail.com

Sažetak rada

Dalmatinski gradovi poznati su po bogatoj kulturnoj baštini i povijesti kroz tijekom koje su se izmjenjivale različite vlasti i države. Kako je u prošlosti stalno prijetila opasnost od vojnih opsada i napada, mnoge vlasti su gradile tvrđave i utvrde kako bi se obranili od neprijatelja. Danas, izgubivši svoju izvornu namjenu, tvrđave dobivaju nove uloge. Te uloge okrenute su kulturnom i manifestacijskom turizmu. Upravo se kulturni i manifestacijski turizam sve više razvija u Hrvatskoj te je sve popularniji jer umjesto promoviranja globalizacije u masovnom turizmu, koji postaje sve veći problem, stavlja naglasak na očuvanje tradicije i kulturne baštine. Povezivanje kulturnog turizma i tvrđava je logično i upravo su se zbog toga realizirali mnogi projekti revitalizacije fortifikacija. Cilj ovog rada je prikazati uspješne projekte obnove i suvremene upotrebe tvrđava koji vode politiku i strategiju održivog turizma, digitalizacije i očuvanja kulturne baštine. Uz to, rad donosi i podatke o potencijalnom utjecaju revitalizacija na turizam u tom kraju.

(35 stranica / 10 slika / 4 tablica / 14 literaturnih navoda / jezik izvornika: hrvatski)

Rad je pohranjen u digitalnom repozitoriju Knjižnice Veleučilišta u Šibeniku

Ključne riječi: *Dalmacija, tvrđave, povijest, pozornica, turizam*

Mentor(ica): Gorana Barišić Bačelić

Rad je prihvaćen za obranu dana:

DALMATIAN FORTRESSES AS NEW STAGE FOR CULTURAL EVENTS

STUDENT: PETAR MEDIĆ

Address: Rešačka 52, 22010 Brodarica, e-mail: petarmedic29@gmail.com

Abstract

Dalmatian cities are known for their rich cultural heritage and history, during which different governments and states have changed. Since in the past there was a constant threat of military sieges and attacks, many governments built fortresses and forts to defend themselves against enemies. Today, having lost their original purpose, fortresses are taking on new roles. These roles are focused on cultural and event tourism. Cultural and event tourism is developing more and more in Croatia and is becoming more and more popular because instead of promoting globalization in mass tourism, which is becoming an increasing problem, it emphasizes the preservation of tradition and cultural heritage. The connection of cultural tourism and fortresses is logical, and it is precisely because of this that many fortification revitalization projects have been realized. The aim of this work is to present successful projects of renovation and modern use of fortresses that lead the policy and strategy of sustainable tourism, digitization and preservation of cultural heritage. In addition, the paper also provides data on the potential impact of revitalization on tourism in that area.

(35 pages / 10 figures / 4 tables / 14 references / original in Croatian language)

Thesis deposited in Polytechnic of Šibenik Library digital repository

Keywords: *Dalmatia, fortresses, history, stage, tourism*

Supervisor: Gorana Barišić Bačelić

Paper accepted:

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TVRĐAVE SVETOG MIHOVILA I TVRĐAVA BARONE.....	3
2.1. Povijest Tvrđave sv. Mihovila	3
2.2. Povijest tvrđave Barone	4
2.3. Tvrđava sv. Mihovila danas.....	5
2.4. Tvrđava Barone danas	8
2.5. Utjecaj projekata revitalizacije Tvrđave sv Mihovila i Tvrđave Barone na turizam u gradu Šibeniku.....	9
3. TVRĐAVA KLIS	13
3.1. Povijest tvrđave Klis.....	13
3.2. Tvrđava Klis danas.....	15
3.3. Utjecaj revitalizacije tvrđave Klis na Općinu Klis	16
4. DUBROVNIK I TVRĐAVA LOVRIJENAC.....	18
4.1. Dubrovnik i tvrđava Lovrijenac kroz povijest	18
4.2. Tvrđava Lovrijenac i Dubrovačke ljetne igre.....	21
4.3. Kultura i turizam grada Dubrovnika	23
5. KNINSKA TVRĐAVA	25
5.1. Povijest tvrđave Knin	25
5.2. Kninska tvrđava danas	27
5.3. Turizam i Kninska tvrđava	29
6. ZAKLJUČAK.....	31
LITERATURA	33
PRILOZI	35

1. UVOD

Kulturni turizam, kao jedan od oblika selektivnog turizma, sve se više razvija u Hrvatskoj. Karakteristike kulturnog turizma su, među ostalim: posjećivanje kulturnih znamenitosti, muzeja, galerija, povijesnih lokaliteta, koncerata, festivala i sličnih kulturnih događanja. Smanjenje masovnog turizma i privlačenje turista usmjerenih na upoznavanje povijesti, povijesnih znamenitosti i sudjelovanje u kulturnim manifestacijama, neki su od ključnih karakteristika kulturnog turizma. Stoga zaključujemo da je definicija kulturnog turizma posjet turista u zemlji izvan njihovog stalnog boravka koji je motiviran obilascima kulturno-povijesnih znamenitosti, kulturnih događaja i manifestacija, te kulturom tog lokaliteta općenito. Uz kulturni turizam razvija se i manifestacijski turizam kao odgovor na zahtjeve suvremenog turista. Manifestacijski turizam usmjeren je isključivo na manifestacije koje mogu, a i ne moraju biti kulturnog karaktera. Za razliku od kulturnog turizma koji je usmjeren na edukativno-odgojnu funkciju, manifestacijski turizam značajno povećava atraktivnost destinacije raznovrsnošću ponude i sadržaja te tako potiče na veću potrošnju posjetitelja. Manifestacije se većinom organiziraju na lokacijama koje su od kulturnog značaja za određeni lokalitet. Jedan od primjera takvih lokacija su i tvrđave, kojima se gradnjom infrastrukture ili prilagodbom postojeće koja je primjerena za manifestacije mijenja prvobitna, a stvara nova uloga.

Dalmatinski gradovi poznati su po svojoj stoljetnoj povijesti kroz koju su se izmjenjivale različite vlasti i države koje su svojim utjecajem krojile sudbine mnogih naših predaka. Kako je u prošlosti stalno prijetila opasnost od vojnih opsada i napada, mnoge vlasti zajedno sa stanovnicima dalmatinskih naselja gradili su utvrde i tvrđave na povoljnim mjestima iz kojih su branili svoje posjede. Tvrđave, koje su nekad bile obrambeni objekti, danas dobivaju nove uloge koje su okrenute kulturnom i manifestacijskom turizmu. Brojni gradovi i mjesta nastoje dati svojim spomenicima nove namjene i značenja. U radu će se opisati povijest pojedinih tvrđava na području Dalmacije koje su u recentno vrijeme dobile nove, suvremene namjene, među ostalim, kao pozornice za razne manifestacije i kulturne događaje te kako i na koji način takva vrsta korištenja tvrđava utječe na lokalnu zajednicu i na razvoj turizma u tim mjestima. U radu će biti opisane šibenske tvrđave, Tvrđava sv. Mihovila i Tvrđava Barone kao tvrđave-pozornice. Tvrđave u Šibeniku relativno su nedavno obnovljene i dobile su niz novih sadržaja koje spajaju povijest i kulturu ovih prostora suvremenom interpretacijom. Također, u

projektima obnove njihovi dijelovi imaju namjenu prostora za organizaciju kulturnih i drugih događanja. Druga tvrđava koja predstavlja dalmatinske tvrđave-pozornice je tvrđava Klis. Također obnavljana, predstavlja veliku važnost za kliški kraj. Turistički je glavna atrakcija Klisa i okolice, a nacionalno ima status simbola i pobjede. Ovaj povijesni spomenik sa mnogim kulturnim događajima također pridonosi razvoju kulturnog turizma u Dalmaciji, a posebno njenom kontinentalnom dijelu. Od velikog značaja za Dalmaciju i kulturni turizam je i tvrđava Lovrijenac. U ovom dijelu rada istaknut će se pojedine karakteristike tvrđave s naglaskom na Dubrovačke ljetne igre kao najistaknutijom manifestacijom u gradu. Za vrijeme Dubrovačkih ljetnih igara tvrđava Lovrijenac postaje pozornica te je kao takva prethodnica, odnosno, prvi primjer korištenja fortifikacijske baštine kao mjesta za organizaciju kulturnih događanja. Osim na tvrđavi, manifestacije i glazbeno-scenski nastupi događaju se i podno zidina, te u starom gradu. Kninska tvrđava, kao i tvrđava Klis, nacionalno ima status simbola i pobjede te je od velike važnosti za Knin i okolicu. Danas je tvrđava, uz nacionalnu važnost, prigodna za mnoga događanja i kulturne manifestacije. Spoj nacionalnog značaja, kulture i povijesti rezultira posebnim ambijentom koji je idealna kulisa za kulturne manifestacije.

Cilj rada je prikazati specifičnost četiriju tvrđava i njihovu međusobnu različitost s obzirom na podneblje u kojem se nalaze, povijest samih tvrđava, njihovu revitalizaciju, kao i njihovu današnju ulogu kroz manifestacije i kulturne događaje. Kroz statističke podatke pokušat će utvrditi povezanost njihove revitalizacije i ponude kulturnih događanja sa porastom turističkih kretanja na široj destinaciji.

2. TVRĐAVE SVETOG MIHOVILA I TVRĐAVA BARONE

2.1. Povijest Tvrđave sv. Mihovila

Šibenik je grad urbanistički snažno obilježen fortifikacijskom baštinom. Na području grada nalaze se tri kopnene i jedna morska utvrda, a primjetni su i ostaci niza drugih ostataka obrambene arhitekture koja je nastajala kroz stoljeća. Najstarija od četiri šibenske tvrđave je Tvrđava sv. Mihovila. Prema Paviću, Bakuli i Nakiću (2024) mjesto gdje je sagrađena Tvrđava sv. Mihovila, odnosno stijena na kojoj je kasnije izgrađena, još se u antičko i kasnoantičko doba koristila kao posmatračnica i skrovište za okolne stanovnike. Točan datum, odnosno stoljeće izgradnje tvrđave se ne može precizno utvrditi. Prema Paviću, Bakuli i Nakiću (2024) sastavljanje povelje u kojoj se prvi put spominje ime grada Šibenika, 1066. sa sigurnošću je napravljeno na Tvrđavi sv. Mihovila. Prema istim navodima još je 1116. mletački dužd spominjao neosvojivu tvrđavu Šibenik. Prema tome možemo zaključiti da je Tvrđava sv. Mihovila postojala još u 11. stoljeću, a možda i prije toga. Utvrđeno je kako je najstariji dio tvrđave Kaštel. „Tu su pronađeni najstariji arheološki nalazi – keramika željeznog doba, rimske koštane igle, kasnoantičke amfore, ranosrednjovjekovna uljna svjetiljka“ (Pavić i sur., 2024, str. 14). „Smatra se da su najstarije sačuvane strukture tvrđave dvije kvadratne kule jer takav tip kule dominira u cijelom srednjem vijeku, posebice između 12. i 14. stoljeća“ (Pavić i sur., 2024, str. 14). Pavić, Bakula i Nakić (2024, str. 10.) istaknuli su kako „nakon stupanja pod mletačku upravu početkom 15. stoljeća, tvrđava je barem dijelom porušena, no uskoro kreće s obnovom“. Pavić i sur. (2024, str. 10.) također spominju kako Tvrđava sv. Mihovila poprima danas sačuvani oblik do kraja 15. stoljeća. Zanimljivo je i podrijetlo imena tvrđave. Kako navode Pavić i suradnici (2024) poznato je da je sveti Mihovil zaštitnik grada Šibenika još iz davnih dana i sačuvan je prvi pečat šibenske komune iz 1255. koji prikazuje upravo arhanđela Mihovila iznad gradskih bedema, a uz to spominju i crkvu svetog Mihovila koja se prvi put spominje najvjerojatnije još u 12. stoljeću. Izgradnja Tvrđave sv. Ivana i Tvrđave Barone započela je 1646. godine, kada su se Osmanske snage počele približavati gradu Šibeniku. Do tada glavna obrana grada bila je Tvrđava sv. Mihovila, no ona je zbog tadašnjeg suvremenog načina ratovanja i njene konstrukcije bila nedovoljna zaštita stanovnicima Šibenika. Upravo zbog tog razloga započela je izgradnja Tvrđave sv. Ivana i Tvrđave Barone.

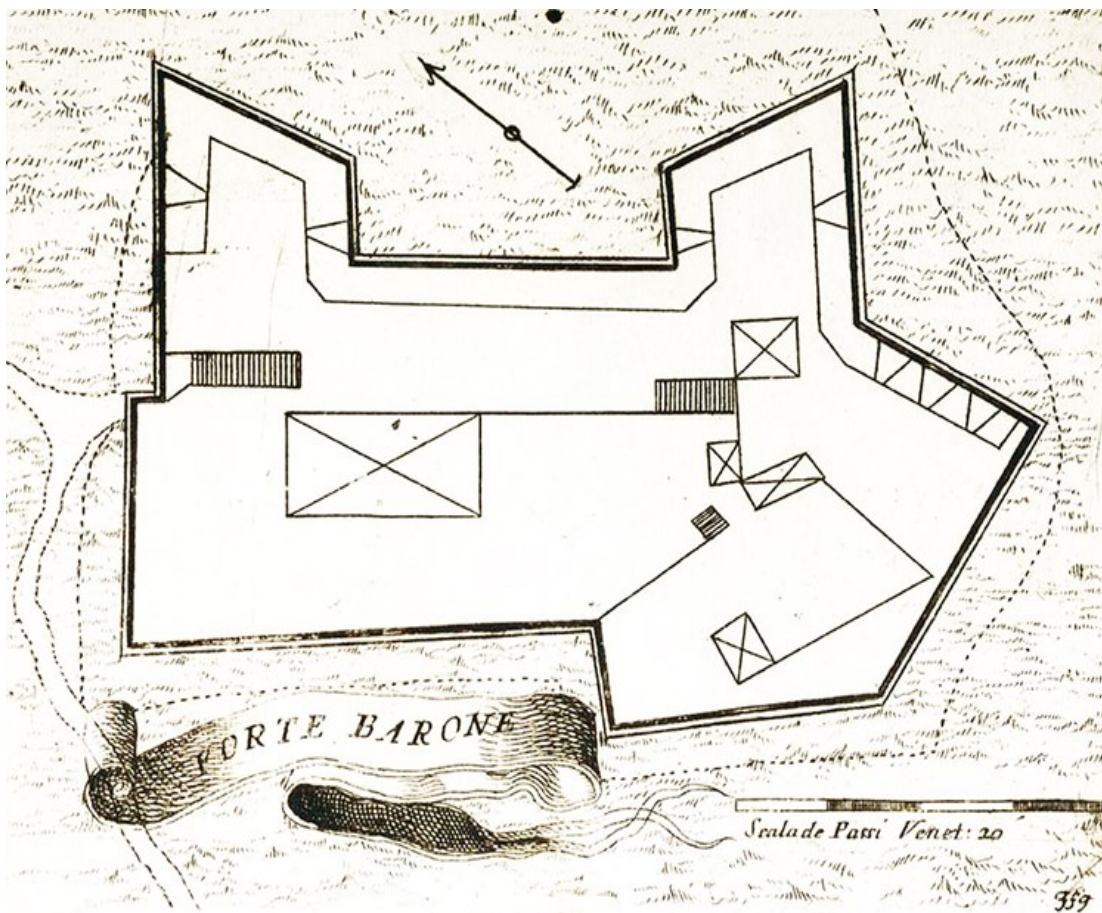
Slika 1. Veduta Šibenika iz 1575. s Tvrđavom sv. Mihovila nad gradom (F. Hogenberg i G. Braun – bakrorez)

Izvor: <https://mc-faustvrancic.com/hr/postav/>

2.2. Povijest tvrđave Barone

Dvije šibenske kopnene tvrđave, Tvrđava Barone i Tvrđava sv. Ivana, nastale su u isto vrijeme i zbog istog razloga. Sagrađeni su na brdima koje razdvajaju stariji i noviji dio Šibenika. „Tvrđava Barone izgrađena je 1646. godine na 90 metara visokom brdu iznad Šibenika u svrhu jačanja i kompletiranja šibenskog fortifikacijskog sustava“ (Pavić i sur., 2024, str. 20). Rat između Venecije i Osmanskog Carstva natjerao je na izgradnju ove tvrđave u vrlo kratkom periodu pod vodstvom baruna Christophu Martina von Degenfelda. Prema Paviću i sur. (2024) osim same tvrđave građeni su i rovovi i manja utvrđenja, još zvani i zakloni ili reduti, kako bi dodatno osnažili obrambenu liniju. „Većina ovih zaklona privremeno je nazvana prema vojnom zapovjedniku ili inženjeru koji je zapovijedao njegovom gradnjom, tako je zaklon na brdu Vidakovac prozvan ridotto di Barone, po barunu Christophu Martinu von Degenfeldu, njemačkom plemiću u mletačkoj službi“ (Pavić i sur. 2024, str. 20). Po ovim saznanjima je utvrđeno po kome je tvrđava dobila ime pa je tako Barone jedina od četiri šibenske tvrđave koja ne nosi ime po svecu. Tvrđava je poslužila svojoj svrsi te je pod vodstvom von Degenfelda, kako navode Pavić i sur. (2024), uspjela obraniti Šibenik od Osmanskog napada 1647. godine Taj, ujedno i najveći napad na Šibenik u

povijesti bio je više koncentriran na Tvrđavu sv. Ivana, no sporedni napadi su bili vršeni i nad tvrđavom Barone. Osmanska vojska se povlači nakon mjesec dana opsade obiju tvrđava. U periodu nakon napada i rata sa Osmanskim Carstvom, tvrđava je nadograđivana i napravljene su mnoge graditeljske intervencije kako bi se osnažila pa je time i službeno dobila status tvrđave, koji je dotad glasio „utvrda“.

Slika 2. Nacrt tvrđave Barone oko 1688. godine (Vincenzo Maria Coronelli)

Izvor: <https://www.tvrđjava-kulture.hr/hr/tvrđava-barone/povijest-tvrđave/>

2.3. Tvrđava sv. Mihovila danas

„Sredinom 2014. godine tvrđava sv. Mihovila, najstariji povijesni spomenik u Šibeniku, ponovno je otvorena za posjetitelje s novim sadržajem – ljetnom pozornicom. No, ideja gradnje ljetne pozornice na tvrđavi znatno je starija. Na prvu vijest o mogućoj pozornici na tvrđavi nailazimo još 1953. godine“ (Pavić, Bakula, 2020). Kroz 20. stoljeće provlačile su se

mnoge priče i nagađanja, pa i ideje o izgradnji pozornice na Tvrđavi sv. Mihovila. „Radi rekonstrukcije gradske jezgre nakon Drugog svjetskog rata u Šibenik je 1947. godine pozvan tada renomirani arhitekt Harold Bilinić, koji je u idućih nešto više od deset godina presudno djelovao na vizuru grada“ (Pavić, Bakula, 2020). Upravo je Bilinić, barem se tako nagađa, inicirao ideju te napravio prve nacрте za izgradnju pozornice. „Izrađeni u veljači 1954. godine, prikazuju pozornicu oblika grčkog teatra, umetnutu u prostor zapadnog podzida tvrđave“ (Pavić, Bakula, 2020). No, kroz iduće godine ideja je ostala samo ideja. Kroz 70-te godine 20. stoljeća povremeno se otvaralo pitanje gradnje pozornice, ali te se ideje nisu ostvarile zbog manjka zainteresiranosti tadašnjih vlasti za kulturni razvoj te manjka sredstava.

Unatoč tome što se na projekt obnove i gradnju pozornice čekalo više od pedeset godina, on se konačno ostvario. Na službenim stranicama Tvrđave kulture Šibenik (2024) navedeno je kako je projekt obnove Tvrđave sv. Mihovila i gradnje ljetne pozornice počeo 28. travnja 2012. , a dovršen je 15. srpnja 2014. godine. Službeni naziv projekta glasio je „Revitalizacija tvrđave sv. Mihovila u Šibeniku“. Autor projekta obnove bio je arhitekt Tomislav Krajina. Nakon desetljeća razmišljanja i planiranja o gradnji pozornice na tvrđavi za kulturne događaje sa ovim projektom Šibenik realizirao staru ideju - ljetnu pozornicu kao novu i robusnu ponudu grada, koja sa novim imidžom i s novim ciljevima razvoja kulturnog i manifestacijskog turizma postavlja temelje za novu budućnost Šibenika kao turističkog grada. Službene stranice navode (2024) kako je projekt revitalizacije tvrđave sv. Mihovila obuhvaćao infrastrukturne radove na površini od 2600 m², uključujući izgradnju i uređenje ljetne pozornice s 1077 mjesta te renovaciju podzemnog dijela tvrđave. Provedene su različite studije i planovi, poput Kulturnog branda grada Šibenika, Plana upravljanja kulturnim dobrima, i Plana razvoja programa tvrđave sv. Mihovila. Kulturna ponuda grada Šibenika predstavljena je na tri međunarodna sajma. Organizirana su četiri edukativna programa s više od sto sudionika, a provedena je i pomoć u obliku 50 sati konzultantskih usluga za lokalne dionike. Izrađeni su promotivni materijali na šest jezika, uključujući promotivni video i multimedijalnu prezentaciju. Također, postavljeni su panoramski teleskopi na kulama, izrađene su replike srednjovjekovnog oružja i dvadeset srednjovjekovnih kostima za osoblje tvrđave. Za većinsko financiranje projekta zaslužni su fondovi Europske unije. Ukupna vrijednost projekta je procijenjena na 1.666.436,16 eura, a 60% sredstava povučeno je iz EU fondova. Za takav veliki projekt potreban je dobar i sveobuhvatni plan. Cijela koncepcija Tvrđave sv. Mihovila, svrha pozornice, načini financiranja, vrste sadržaja i još mnogo toga uključeno je u plan razvoja programa tvrđave. Svrha pozornice i uređenja tvrđave je

evidentna, grad koji se nakon samostalnosti Hrvatske države okrenuo turizmu, i to kulturnom, trebao je sadržaje koje pruža Tvrđava sv. Mihovila. „Opći cilj projekta revitalizacije Tvrđave sv. Mihovila jest pridonijeti održivomu gospodarskom razvoju Šibenika, Šibensko-kninske županije i regije, te poticanju zapošljavanja i razvoja malog i srednjeg poduzetništva temeljenog na razvoju i širenju ponude kulturnog turizma“ (Artim produkcija, 2014). Sadržaji koji su se prema Planu razvoja programa Tvrđave sv. Mihovila (2014) trebali održavati na pozornici tvrđave:

- edukativni programi
- dječji programi (posebne turističke ture namijenjene djeci i roditeljima s djecom, posebni projekti poput Interaktivnog muzeja dječjeg stvaralaštva)
- glazbeno-scenski programi (koncerti klasične glazbe, jazz-koncerti, pop i rockkoncerti, zborovi, opere, mjuzikli, gostovanja i organizacija glazbenih festivala, kazališne predstave primjerene pozornici, baleti, gostovanja i organizacija kazališnih festivala, folklor, glazbene smotre, glazbene konferencije)
- filmski programi (art film i europski film, gostovanja postojećih i organizacija novih filmskih festivala, tematskih filmskih večeri, prezentacija nacionalnih kinematografija)
- ostali programi kao što su programi zajednice, uključivanje skupina s posebnim potrebama, invaliditetom
- audio vodiči kroz postav
- korporativni programi – organizacija proslava, obljetnica, sportski programi i slično.

Na pozornici tvrđave sv. Mihovila u 2024. godini održana je 11. sezona kulturnih događaja koji se odvijaju u periodu od svibnja do rujna, koju je posjetilo više od dvadeset tisuća posjetitelja. U proteklih jedanaest sezona na pozornici tvrđave nastupili su brojni svjetski i domaći izvođači i održano je više od 250 programa različitih žanrova.

Slika 3. Tvrđava sv. Mihovila nakon revitalizacije

Izvor: <https://www.tvrđjava-kulture.hr/hr/tvrđava-sv-mihovila/povijest-tvrđave/>

2.4. Tvrđava Barone danas

Službeni podaci dostupni na stranici javne ustanove (2024) upućuju na to da je projekt revitalizacije Tvrđave Barone pod nazivom „Barone: Otkrivanje bogate prošlosti – put prema uspješnoj budućnosti“ pokrenut 17. lipnja 2014. godine, a dovršen 2016. godine. Ukupna vrijednost projekta iznosila je 1.377.165,38 eura, a od toga je 993.900,25 eura iznos odobren iz sredstava iz EU fondova. Ostatak koji iznosi 383.265,13 eura iznos je nacionalnog sufinanciranja. Projektni arhitektonski tim koji je radio na Tvrđavi Barone sastojao se od Ivane Lozić, Marka Paića, Petra Reljanovića i Antonia Šunjerge. Kako stoji na službenim stranicama (2024) ono što je projekt revitalizacije pokrenuo na Tvrđavi Barone su određeni infrastrukturni radovi na renovaciji same tvrđave, opremanje gastro-kulturnog centra sa suvenirnicom čija se ponuda mahom sastoji od proizvoda lokalnih proizvođača, izgradnja dječjeg igrališta i gradnja amfiteatra. Također treba spomenuti da su se u okviru projekta organizirali različiti edukativni programi na kojima su sudjelovali budući zaposlenici upravljačke strukture Tvrđave Barone, potom MSP-ovi sa područja Šibensko-kninske županije, te turistički vodiči. Kroz proširenu stvarnost, koja je dostupna na tvrđavi, postiglo se umijeće interpretacije tvrđave na unikatan i zanimljiv način. Od sredine lipnja do početak rujna okvirno se organizira po 30-tak događanja. Uz Ljetno kino i mnogobrojne jazz koncerte, na tvrđavi se događaju i privatni domjenci te manifestacije otvorenog i zatvorenog tipa, razne

promocije, radionice za djecu i mnoga druga događanja koje poboljšavaju kulturni život građana i život građana Šibenika općenito te pomažu u povezivanju lokalnog stanovništva. Tvrđava Barone zamišljena je kao pozornica na otvorenom za razne događaje. „Ljeti Barone postaje jazz pozornica i kino na otvorenom. Sjajne jazz koncerte donosi Barone Jazz Festival, a Ljetno kino Barone probrane filmske naslove koji već godinama na tvrđavu privlače publiku željne kvalitetnog programa,, (Tvrđava kulture Šibenik, 2024). Upravo veća okrenutost prema lokalnom stanovništvu je ono što razlikuje Tvrđavu Barone od Tvrđave sv. Mihovila. Na tvrđavi se također nalazi i ugostiteljski objekt u kojem mnogobrojni turisti, tijekom sezone, ali i mnoštvo lokalnog stanovništva uživa cijele godine. Iz navedenog bitno je zaključiti da je Tvrđava Barone postala prostor u kojem se organiziraju kulturna događanja kojih je prijašnjih godina manjkalo.

Slika 4. Tvrđava Barone nakon revitalizacije

Izvor: <https://www.tvrdjava-kulture.hr/hr/tvrđava-barone/povijest-tvrđave/>

2.5. Utjecaj projekata revitalizacije Tvrđave sv. Mihovila i Tvrđave Barone na turizam u gradu Šibeniku

Kulturni turizam u Šibeniku razvija se još od 2000-ih godina. Na razne načine Šibenik se s razlogom transformira iz grada industrije bivše Jugoslavije u suvremeni europski i hrvatski grad kulture i kulturnog turizma. Osim tvrđava Šibenik ima i brojnu drugu baštinu u

povijesnoj jezgri. Treba spomenuti Katedralu sv. Jakova i Tvrđavu sv. Nikole koje su pod zaštitom UNESCO-a. Događaji, poput Međunarodnog dječjeg festivala koji se održava od 1958. jedan su od začetnika kulturnog, ali i manifestacijskog turizma u Šibeniku. „Za festival se može reći da je izraz ljudske aktivnosti koji doprinosi društvenoj i kulturnoj zajednici. Festivali su počeli uveliko biti povezani s turizmom kako bi se ostvarile poslovne aktivnosti i prihodi za lokalne zajednice“ (Mađarac i Malarić, 2023). Izgradnja i revitalizacija tvrđava novo je poglavlje u razvoju kulturnog turizma u Šibeniku. Tvrđave sv. Mihovila i Barone imaju značajan utjecaj na turizam u gradu Šibeniku. Svojim programima i sadržajima pozicioniraju Šibenik kao privlačnu kulturnu destinaciju. Njihova obnova i revitalizacija donijele su brojne prednosti lokalnoj zajednici i turističkoj ponudi. Tvrđava Barone, kako je spomenuto u prošlom dijelu rada, s modernom multimedijalnom interpretacijom, nudi interaktivno iskustvo koje prikazuje povijest obrane Šibenika tijekom Kandijskog rata. Obje tvrđave postale su popularne lokacije za kulturne događaje, koncerte i festivale. Tvrđava sv. Mihovila posebno je poznata po ljetnim koncertima na kojima nastupaju domaći i strani izvođači. Takvi događaji privlače mnoge turiste, što dodatno doprinosi uspješnosti turističke sezone. Ove tvrđave, posebno Barone, pružaju nevjerojatne panoramske poglede na Šibenik i Jadransko more pa su i popularna mjesta za posjetitelje koji žele uživati u prirodnim ljepotama. Obnovom tvrđava stvoren je novi motiv za dolazak turista, a grad se usmjerio prema kulturnom turizmu, privlačeći putnike zainteresirane za povijest, arhitekturu i jedinstvena iskustva. Time su tvrđave diversificirale ponudu grada koja nije ograničena samo na ljetni turizam i more. Razvoj ovih atrakcija dio je šireg plana održivog turizma, koji se temelji na očuvanju kulturne baštine i njezinoj promociji, istovremeno stvarajući ekonomske koristi za lokalno stanovništvo. Obnova i promocija tvrđava sv. Mihovila i Barone ne samo da su povećale broj posjetitelja, nego su i obogatile kulturni identitet grada, omogućujući Šibeniku da se profilira kao atraktivna destinacija kroz čitavu godinu. Uz to Šibenik ima i ekonomske koristi od turizma. „Ekonomske koristi turizma na grad Šibenik se najviše očituju kroz rast direktnog i indirektnog zapošljavanja te kroz rast poduzetničke aktivnosti i rast dohotka, odnosno prosječne mjesečne neto plaće. Kako su se turističke aktivnosti intenzivirale, tako je Šibenik doživljavao ekonomski procvat“ (Nikolić i Bura, 2023). Može se zaključiti kako se posljednjih desetak godina ulaganje u tvrđave itekako isplatilo te kako je njihova revitalizacija omogućila turistički porast u nekim aspektima. Treba spomenuti da je zbog novih prostora za kulturne i druge programe, posjetiteljima dostupno puno više sadržaja što pridonosi boljoj kvaliteti života u gradu. Lokalno stanovništvo napokon dobiva

možnosti da tijekom i nakon sezone uživa u sadržajima koje nude tvrđave, ali i u ostalim kulturnim znamenitostima i kulturnim događanjima. Ulaganje u Šibenik, Šibensko-kninsku županiju tako i u tvrđave, vidljivo je i kroz statistiku koja nam pokazuje evidentan rast broja noćenja i dolazaka.

Tablica 1. *Dolasci i noćenja turista u Šibensko-kninskoj županiji za 2023. godinu*

2023.		Ukupno
Šibensko-kninska županija	Dolasci	909 009
	Noćenja	5 067 586

Izvor: Državni zavod za statistiku

Prema statistici iz Tablice 1. broj dolazaka u Šibensko-kninsku županiju u 2023. godini bio je 909.009 tisuća turista. Broj noćenja u Šibensko-kninsku županiju u 2023. godini iznosio je 5.067.586 milijuna turista. Na tablici je prikazan ukupan zbroj dolazaka stranih i domaćih turista.

Tablica 2. *Dolasci i noćenja turista u Šibensko-kninsku županiju za 2013. godinu*

2013.		Ukupno
Šibensko-kninska županija	Dolasci	716 849
	Noćenja	4 513 814

Izvor: Državni zavod za statistiku

Prema statistici iz Tablice 2., 2013. godine broj dolazaka u Šibensko-kninsku županiju iznosio je 716 849 tisuća turista. Broj noćenja u 2013. godini bio je 4 513 814 milijuna turista. Kao i u prethodnoj tablici prikazan je ukupan zbroj dolazaka stranih i domaćih turista. Ako usporedimo broj dolazaka iz 2023. godine sa brojem dolazaka iz 2013. godine dobivamo povećanje u 2023. godini za 27%. Broj noćenja uspoređen iz 2023. godine sa 2013. godinom

također nam pokazuje povećanje u 2023. godini i to za 12%. Iz ove statistike možemo zaključiti da se dogodio pozitivan trend povećanja broja dolazaka i noćenja kroz period od deset godina. Možemo pretpostaviti da su na ta povećanja pridonijeli mnogi novi sadržaji koji se nude u Šibensko-kninskoj županiji. Zasižno velik utjecaj tome imaju tvrđave i njihova revitalizacija. No, treba nadodati da statistika ne pokazuje uvijek točno stanje niti razloge povećanja ili smanjivanja broja dolazaka i noćenja te da je ovo samo pretpostavka. Promjene turističkih kretanja, ekonomski trendovi i razni drugi čimbenici utječu na turistička kretanja te su ove tablice samo pokazatelj povećanja broja dolazaka i noćenja u Šibensko-kninsku županiju sa pretpostavkom da su jedan od pokretača za povećanje šibenske tvrđave. Zaključno, uključivanje lokalnog stanovništva u kulturne događaje, radionice za djecu, mnoštvo novih sadržaja i manifestacija, većinom kulturnog, edukativnog i zabavnog karaktera pridonijelo je razvoju kulture i turizma u gradu.

3. TVRĐAVA KLIS

3.1. Povijest tvrđave Klis

Tvrđava Klis jedna je od najočuvanijih i najcjelovitijih primjera fortifikacijske arhitekture u ovom dijelu države. Kako navode službene stranice tvrđave Klis (2024) tvrđava je smještena između planina Kozjaka i Mosora, s pogledom na more i Zagoru. Zbog svog strateškog položaja omogućavala je kontrolu nad Kliškim poljem, tadašnjom Salonom i Splitom, što ju je činilo važnom za vojnu i trgovačku nadmoć. Zbog toga se Klis često nazivao ključem Dalmacije i srcem srednjovjekovne Hrvatske. Prema službenoj stranici (2024) stoji kako prvi tragovi naseljenosti datiraju još iz mlađeg kamenog doba u vrijeme impresso kulture te su pronađeni u spilji Krčina. To je prva neolitička kultura na Jadranu koja traje od 6000. do 4500. godine pr. Kr. Tu kulturu karakterizira proizvodnja keramičkog posuđa. „O tadašnjem stanovništvu ovog područja danas ne znamo puno, ali arheološki nalazi upućuju kako u kasnijim fazama impresso kulture dolazi do pojave poljoprivrede na jadranskom priobalnom području“ (Tvrđava Klis, 2024). „U narednom periodu nema razloga za sumnju da je ovaj prostor bio naseljen, a prvo stanovništvo koje možemo točno identificirati su Dalmati, jedno od ilirskih plemena. Oni su naseljavali prostor od rijeke Krke do Neretve, među ostalim i prostor uz rijeku Jadro (današnja Solinčica)“ (Tvrđava Klis, 2024). Službene stranice ističu (2024) kako su Ilirska plemena gradili gradine (utvrde) na prirodnim uzvišenjima radi lakše obrane od mogućih napada. Oko same tvrđave upravo su i pronađeni ostatci takve jedne gradine koja je imala zadatak kontrolirati prijevoj između Kozjaka i Mosora. Gradina, zajedno s Markezinom gredom i gradinom iznad Odža na brdu Kozjak, kontrolirala je prilaz ilirskoj Saloni i ušću rijeke Jadro. Kasnije građevine na toj lokaciji preuzele su istu stratešku ulogu. Sa širenjem Rimskog Carstva dolazi do susreta i sukoba između domaćih Ilira i rimskih osvajača iz Lacija. Nakon dugih ratova, ilirski otpor je konačno slomljen gušenjem Batonovog ustanka 9. godine poslije Krista. U kasnom rimskom razdoblju podignuta je rimska utvrda Kleisa, u kojoj je stalno boravila vojna posada, služeći kao predstraža Saloni, glavnom gradu rimske provincije Dalmacije. Nakon Rimskog carstva i njegovog pada, prostor Klisa i Salone pripala je Bizantskom carstvu. „Straža iznad Salone u konačnici je, kako navodi Konstantin Porfirogenet u svojem djelu *De administrando imperii*, pokleknula 614. godine. Tada je kroz utvrdu, navodno prevarom, prošla avarsko-slavenska horda koja će u nastavku pohoda opljačkati i razoriti Salonu čije će se stanovništvo skloniti iza zidina Dioklecijanove palače, jezgre današnjeg Splita“ (Tvrđava Klis, 2024). Prema službenim

stranicama (2024) u sljedećih 200 godina postoje samo oskudni podaci, prije svega zbog velikih turbulencija koje se u tom razdoblju događaju i izostanka pismenosti kod novonaseljenog stanovništva. Tada na ove prostore napokon dolaze Hrvati, a veoma je vjerojatno da su upravo s Klisa prvi put ugledali Jadransko more jer se pretpostavlja da su se iz Panonije spustili starom rimskom cestom koja je vodila iz Podunavlja preko Bosne do Salone. „Sljedeći veliki trenutak u povijesti utvrde Klis je Trpimirova povelja iz 852. godine u kojem se spominje kako je Klis jedan od posjeda kneza. Idućih sedam stoljeća tvrđava je mijenjala svoje vlasnike, a istaknula se u periodu tatarske provale u Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo kada je pružila utočište kralju Beli IV. pred Hordom“ (Tvrđava Klis, 2024). Prema navodima službene stranice (2024) značaj za hrvatsku povijest jača od 15. stoljeća jer tada u povijesti vladaju tri velike sile, Osmansko carstvo, Mletačka republika i Habsburška monarhija. Na tvrđavi Klis tada djeluju slavni uskoci, koji se tako nazivaju jer su „uskakali“ u neprijateljske teritorije, poharali ih te bi se zatim vratili u bazu. Vođa tadašnjih uskoka bio je Petar Kružić koji je sa svojom vojskom više od dvadeset godina branio Klis od osmanske vojske. Ipak Klis 1537. godine pada u ruke Osmanlija zbog manjka pomoći vladara. Službena stranica također navodi (2024) kako je Klis bio pod osmanskom vlašću 111 godina, tijekom kojih su ga više puta pokušavali osvojiti Mlečani i uskoci. Godine 1596. skupina od stotinjak Hrvata, predvođena splitskim plemićima, uspjela je iznenadnim napadom zauzeti tvrđavu, uz podršku lokalnog stanovništva. Međutim, te iste godine Osmanlije su izvršile protunapad s mnogo većom vojskom, prisilivši branitelje da napuste tvrđavu i grad. Tvrđava Klis odigrala je svoju posljednju važnu vojnu ulogu tijekom Kandijskog rata između Mletačke republike i Osmanskog Carstva. U tim bitkama, tvrđava je na kraju pala u ruke Mlečana, uz sudjelovanje brojnih Hrvata u njihovim redovima. Nakon toga, Klis više nije bio poprište velikih vojnih sukoba. Ostao je pod mletačkom kontrolom do 1797. godine, kada je prešao pod vlast Francuske. Nakon Napoleonovog pada, tvrđava je postala dio Habsburške Monarhije, a nakon njenog raspada dijelila je sudbinu hrvatskih zemalja sve do 1990., kada je na njoj zavijorila zastava Republike Hrvatske.

Slika 5. Tvrđava Klis- povijest

Izvor: <https://www.tvrдавaklis.com/o-tvrđavi/>

3.2. Tvrđava Klis danas

Prva konkretnija obnova tvrđave Klis započela je 2018. godine. Europski projekt naziva 'Fortress ReInvented - Inovativni pristup i digitalni sadržaji na povijesnim tvrđavama' trebao je osigurati digitalizaciju sadržaja na tvrđavi Klis. Odlukom načelnika Općine Klis novac dodijeljen za digitalizaciju uložen je za rasvjetu tvrđave. Prema navodima općine Klis za rasvjetu objekata unutar zidina kliške tvrđave osigurano je 2,8 milijuna kuna, pri čemu Općina Klis financira polovicu iznosa, dok je preostala polovica osigurana iz fondova Europske unije. Ti radovi su završeni u 2019. godini. Tada je Ministarstvo kulture osiguralo 500.000 kuna za konzervatorsko-arheološke radove koje je izveo Konzervatorski odjel iz Splita. Druga i značajnija obnova i nadogradnja tvrđavi, realizirala se 2022. godine, a to je ljetna pozornica. Kako navode službene stranice Općine Klis (2024) ljetna pozornica je izgrađena kao dio šireg projekta „Otvorene ljetne pozornice urbane aglomeracije Split“. Ovaj projekt, sufinanciran iz Europskog fonda za regionalni razvoj kroz Operativni program Konkurentnost i kohezija, obuhvaća izgradnju ukupno sedam ljetnih pozornica u gradovima i općinama u okolici Splita.

Cjelokupna vrijednost projekta izgradnje ljetne pozornice u Klisu iznosi 5,5 milijuna kuna, pri čemu je 85% troškova pokriveno sredstvima Europske unije, dok je Općina Klis financirala preostalih 15%. U sklopu projekta obnovljena je topnička vojarna i u potpunosti uklonjena vegetacija sa zidina Tvrđave Klis. Treba naglasiti kako je prema navodima Strategije upravljanja imovinom Općine Klis za razdoblje 2021. – 2027. odlukom Vlade Republike Hrvatske o ustupanju Kliške tvrđave na korištenje Općini Klis odlučeno tvrđavu dodijeliti Općini s ciljem provođenja projekata koji se odnose na revitalizaciju i promicanje kulturnog razvoja Hrvatske. Na Kliškoj tvrđavi te od nedavno na ljetnoj pozornici, događaju se razne manifestacije povijesnog, ali i kulturnog predznaka. Tvrđava Klis je od obnove ugostila mnoge predstave, koncerte klapa, ali i drugih izvođača. Tu su i izložbe i radovi lokalnih umjetnika, a ove je godine na tvrđavi Klis održana povijesno-kulturna manifestacija „Uskočki boj za Klis“ koja je dočarala život iz 16. stoljeća te je uprizorila bitku obrane Klisa od Osmanlija. Povijesno-kulturna događanja, raznovrsne kulturne manifestacije, zatim svečane proslave, obljetnice i blagdani kao što su Stepinčevo ili svečana proslava blagdana svetog Roka - sve to nudi tvrđava Klis.

3.3. Utjecaj revitalizacije tvrđave Klis na Općinu Klis

Prema Strategiji razvoja općine Klis (2014) turistički aspekti tvrđave bili su nedovoljno iskorišteni. „Turistički potencijali područja općine Klis su nedovoljno iskorišteni. Iako je Kliška tvrđava nukleus oko kojega počinju pretpostavke za razvoj turizma, postoji još dosta drugih potencijala u okolici i zagorskom dijelu općine“ (Općina Klis- Strategija razvoja općine Klis 2014. – 2020., 2014). „Tvrđavu Klis tijekom 2011. g. posjetilo je ukupno 10691 posjetitelja. Uspoređujući je s drugim sličnim povijesnim lokalitetima ustanovljeno je da riječ o ispodprosječnom broju posjeta“ (Općina Klis- Strategija razvoja općine Klis 2014. – 2020., 2014). „Mogući razlog relativno niskoj posjećenosti leži i u tome da Kliška tvrđava nije adekvatno uključena u ponudu destinacije“ (Općina Klis- Strategija razvoja općine Klis 2014. – 2020., 2014). No ono što treba naglasiti da su ovo podaci od prije skoro deset godina te da su oni spomenuti radi usporedbe sa današnjom situacijom. Danas tvrđava glasi za jednu od najposjećenijih u Hrvatskoj. Izgradnjom ljetne pozornice te revitalizacijom, krenula su veća turistička posjećivanja. Podatak iz 2019. godine sa službene stranice Općine (2024) govori nam kako je tvrđavu te godine posjetilo preko 100.000 posjetitelja. Uspoređujući s 2011. to je osjetna razlika. Obnovom tvrđave primjećuje se i razlika u kvaliteti i kvantiteti

sadržaja. Napredak je vidljiv upravo iz projekata obnove te se vidi zalaganje za njezino očuvanje i povezivanje sa cijelom općinom. U

Tablica 3. *Broj dolazaka i noćenja u Općinu Klis za 2023. i 2021. godinu*

	DOLASCI	NOĆENJA
Općina Klis- 2023.	4424	26 162
Općina Klis- 2021.	3510	20 845

Izvor: Državni zavod za statistiku

U Tablici 3. prikazani su podaci o ukupnom broju noćenja i dolazaka stranih i domaćih turista u Općinu Klis za 2023. i 2021. koja je u ovom slučaju bazna godina. Budući da je Splitsko-dalmatinska županija puna događanja vezanih za kulturni i masovni turizam, podaci su uzeti isključivo za Općinu Klis, zbog točnijeg i preciznijeg utvrđivanja potencijalnog utjecaja tvrđave Klis na porast broja dolazaka i noćenja u Općinu. Godina 2021. uzela se kao bazna zbog manjka informacija o broju dolazaka i noćenja prijašnjih godina. U 2023. godini broj dolazaka turista iznosio je 4424 tisuće, a broj noćenja 26 162. U 2021. godini broj dolazaka iznosio je 3510 tisuće, a broj noćenja iznosio je 20 845. Vidljivo je da se broj dolazaka i noćenja u Općinu Klis u 2023. povećao u odnosu na 2021. godinu. Bilježi se porast broja dolazaka u 2023. za 26% u odnosu na 2021., također se bilježi i porast broja noćenja u 2023. u odnosu na 2021. koji iznosi 25%.

Možemo zaključiti kako je jedan od čimbenika za porast broja turista revitalizacija tvrđave Klis odnosno, generalno promocija te mirko destinacije kojoj je zasigurno pridonijela i tvrđava kao značajan kulturno-povijesni spomenik u tom kraju Povećan broj posjetitelja tvrđave dodatno potvrđuje tu teoriju. No, statistički podaci su relativni, te isto kao i u prethodnom primjeru šibenskih tvrđava ne možemo sa sigurnošću utvrditi koliko revitalizacija tvrđave Klis utječe na povećanje broja turista u cijeloj Općini Klis.

4. DUBROVNIK I TVRĐAVA LOVRIJENAC

4.1. Dubrovnik i tvrđava Lovrijenac kroz povijest

Kako navodi stranica Turističke zajednice grada Dubrovnika (2024) na ulazu u Jadransko more, ovo mjesto predstavlja prvu zaštićenu točku pomorskog puta od istoka prema zapadu, dok dolina Neretve omogućava najbržu povezanost s unutrašnjošću. Arheološka istraživanja otkrila su da je naselje na prostoru današnjeg grada Dubrovnika postojalo već u 6. stoljeću, a vjerojatno i ranije. Razvoj grada ubrzao se dolaskom Hrvata, nakon napuštanja antičkog Epidaura (današnjeg Cavtata) u 7. stoljeću. Kako stoji na stranicama (2024) pojačani promet između istoka i zapada, za vrijeme i nakon križarskih ratova, potaknuli su u 12. i 13. stoljeću razvoj pomorsko-trgovačkih središta na Mediteranu i Jadranu, među njima i Dubrovnika. Jedan od bitnih događaja za Dubrovnik je izgradnja tvrđave Lovrijenac. Prvi povijesni zapisi o tvrđavi Lovrijenac potječu iz 14. stoljeća, kada se spominje izbor kaštelana, zapovjednika tvrđave. Svoj konačni izgled tvrđava je dobila u 15. stoljeću. Ime je dobila po crkvi Sv. Lovre, koja je srušena u 16. stoljeću. Zidovi su strateški građeni – prema moru su debeli do 12 metara, dok su prema gradu samo 2 metra. Kaštelan se birao iz redova vlastele i mijenjao se svaki mjesec. Tvrđava, građena od lokalnog hercegovačkog kamena, ima renesansno dvorište iz 14. ili 15. stoljeća te tri terase i cisternu iz 16. stoljeća. Najveća terasa, okrenuta prema moru doseže i do stotinu metara. Lovrijenac je bio naoružan topovima, uključujući "Guštera", remek-djelo Ivana Krstitelja Rabljanina. Mnoge su legende ispričane o „Gušteru“ te su se na takav način valorizirale i predstavile kao dio interpretacije tvrđave i samog grada. Tvrđava je kroz stoljeća često pregrađivana, a nakon pada Dubrovačke Republike služila je različitim funkcijama, poput vojarne za vrijeme austrijske okupacije i kasnije ugostiteljskog objekta. Zbog ključne obrambene uloge za obranu grada, Lovrijenac je nazvan, Gibraltarom Dubrovnika. U današnje vrijeme, zbog mnogobrojnih predstava odigranih na Lovrijencu, posebno zbog izvedbe „Hamleta“ nazvan je i „dubrovački Elsinore“. Stoljećima se do Lovrijenca moglo samo malim i strmim stubištem, no od 1933., uoči povijesnog svjetskog kongresa P.E.N.-a koji je dio konferencija održavao na Lovrijencu može se i ugodnom šetnjom.

Za Dubrovnik je važno napomenuti da je bio samostalan grad te za razliku od drugih dalmatinskih gradova nije bio vezan za Mletačku republiku. Tu samostalnost Dubrovnik je ishodio Zadarskim mirom 1358. godine. Drugi gradovi su 1420. potpali pod mletačku vlast.

„Dubrovačka Republika kroz mnoga je stoljeća ustrajala pred raznim vanjskim pritiscima koji su ju htjeli eliminirati. To je postizala pomoću svoje lukave i domišljate diplomacije“ (Škarica i Vujeva, 2020). Prema stranicama turističke zajednice grada Dubrovnika (2024) Dubrovnik je u 15. stoljeću zbog sve jače osvajačke Osmanske politike morao prihvatiti neke kompromise od strane Osmanlija, no kao što je rečeno, Dubrovačka Republika je bila vješta u diplomaciji i pregovorima pa je taj kompromis više zadovoljio Dubrovnik. „Dubrovačka Republika je 1525. prihvatila tursko pokroviteljstvo i plaćanje tributa, ali su od njih ishodili slobodu trgovanja po čitavom turskom carstvu, uz carinu od samo 2 %. Malena država, bez vlastite vojske, dovela je do savršenstva svoj obrambeni sustav vještom diplomatskom službom i razgranatom konzularnom djelatnošću“ (Turistička zajednica grada Dubrovnika, 2024). „Zlatno doba Dubrovačke Republike nastupa u 16. stoljeću kada sjaj i moć Mletačke Republike jenjava. Grade se sve veći brodovi tipa galijuna, karaka i nava, koji poduzimaju sve duža i opasnija putovanja po cijelom Mediteranu, Crnom moru i oceanom do sjevernih luka Engleske i Njemačke, a plovili su i do Indije i Amerike“ (Turistička zajednica grada Dubrovnika, 2024). Dubrovnik je u to doba prosperirao, te je formirao kulturu življenja. Blagostanje koje je vladalo u državi dovelo je do uzdizanja umjetnosti, književnosti i znanosti. Marin Držić, Ivan Gundulić, Ruđer Bošković samo su neki od stvaratelja u doba, svatko u svojoj profesiji. „Opća kriza pomorstva na Mediteranu u 17. stoljeću pogodila je i dubrovačku pomorsku trgovinu. Katastrofalni potres 1667. doveo je Dubrovačku Republiku u kritično razdoblje borbe za opstanak i političkog očuvanja nezavisnosti. Tada je oštećena i tvrđava Lovrijenac te je obnovljena do kraja 17. stoljeća. Kroz 18. stoljeće Dubrovnik dobiva priliku za gospodarskom obnovom u pomorskoj trgovini pod neutralnom zastavom i tako dočekuje Napoleonovo ukinuće Dubrovačke Republike 1808“ (Turistička zajednica grada Dubrovnika, 2024). „Zauzimanjem čitave Dalmacije, pa tako i Dubrovnika, Napoleon je u planu imao budući napad na Rusiju i daljnje jačanje svoga prijateljstva s Turcima“ (Škarica i Vujeva, 2020). Službene stranice turističke zajednice (2024) navode kako je Bečkim kongresom 1815. dubrovačka regija je pripojena ostalom dijelu Dalmacije i Hrvatske i od tada dijele zajedničku političku sudbinu. Zadnja, možda i najvažnije bitka dogodila se u listopadu 1991. godine kada je napadnut grad Dubrovnik od strane srbočetničke i crnogorske vojske sa ciljem osvajanja i zauzimanja hrvatskog grada. Dubrovački kraj bio je okupiran i znatno porušen, a sam grad u osmomjesečnom potpunom okruženju više puta bombardiran i najbrutalnije razaran, posebno 6. prosinca 1991. godine. Njihove ideje nisu uspjele, te je grad obranjen, a nad dubrovačkim zidinama još uvijek se vijori hrvatski stijeg.

Slika 6. Tvrđava Lovrijenac

Izvor: <https://dubrovnikdigest.com/tvrdave/lovrijenac>

Slika 7. Dubrovnik danas

Izvor: <https://www.aerimaretera.com/travel/dubrovnik-croatia>

4.2. Tvrđava Lovrijenac i Dubrovačke ljetne igre

Na službenim stranicama Dubrovačkih ljetnih igara stoji (2024) kako su Dubrovačke ljetne igre osnovane početkom 1950-ih, u vrijeme kada su širom Europe nastajali brojni kazališni i glazbeni festivali. Ideja o povezivanju renesansnog i baroknog ambijenta Dubrovnika s modernom dramom i glazbom proizašla je iz intelektualnog života grada i njegove bogate kreativne tradicije. Ta tradicija, koja je značajno doprinijela hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj povijesti, posebno u kazalištu i znanosti, omogućila je Dubrovniku da kontinuirano prati suvremene europske trendove. Na službenim stranicama Dubrovačkih ljetnih igara (2024) između ostalog se spominju umjetnici poput Marina Držića, Nikole Nalješkovića, Ivana Gundulića i Iva Vojnovića i njihova djela, te kako su ona postala okosnicom dramskog programa. Potom su se, zahvaljujući spoznaji o važnosti ambijentalnosti koja predstavlja i koja jest osnovna značajka festivala, postupno otkrivale posebnosti kazališnih vrijednosti šireg hrvatskoga dramskog naslijeđa, kao i mogućnost ambijentalnog sažimanja klasičnih europskih dramskih djela s trgovima, palačama, tvrđavama i parkovima Dubrovnika.

No da bi dubrovačke starine zaživjele u novom ruhu te da bi se zaštitile, potreban je organizirani rad i djelovanje. Za upravljanje dubrovačkim starinama i baštinom brine se Društvo prijatelja dubrovačke starine. „Društvo prijatelja dubrovačke starine je udruga građana osnovana 12. kolovoza 1952. godine radi očuvanja, zbrinjavanja i promicanja bogate i slojevite spomeničke baštine dubrovačkog područja“ (Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2024). Prema službenim stranicama (2024) prve aktivnosti Društva bile su usmjerene na uređenje gradskih zidina koje su bile zapuštene zbog dugotrajne nebrige. Prikupljena sredstva su djelomično korištena za otkup muzejskih predmeta kako bi se očuvali i izložili javnosti. Također, pokrenuta je inicijativa za zamjenu neprimjerene industrijske rasvjete u povijesnoj jezgri feralima. Osnovan je lapidarij, obnovljen Zvonik, popravljene i popločene ulice te započeta obnova stonskog fortifikacijskog sustava. Društvo se bavilo i istraživanjima, dokumentiranjem, otkupom spomenika, konzervacijom, restauracijom, restitucijom i rekonstrukcijom. Posebnost društva je ta da je rad u Društvu dobrovoljan i javan. Članom Društva može postati svaka osoba, domaća ili strana, pod uvjetom da prihvaća pravila statuta. Funkcije u Društvu se obavljaju volonterski, bez plaće, a članovi ne smiju primati javna priznanja izvan Društva za svoj rad. Stari grad Dubrovnik gotovo je u cijelosti postao grad-pozornica za vrijeme ljetnih mjeseci i to zahvaljujući Društvu prijatelja dubrovačke starine i Dubrovačkim ljetnim igrama koji se već desetljećima godina u simbiozi i partnerstvu brinu o njegovoj kulturi i baštini.

Marko Fotez, hrvatski kazališni redatelj i jedan od osnivača Dubrovačkih ljetnih igara, već 1952. godine postavlja predstavu Hamlet na tvrđavu Lovrijenac, koja ubrzo postaje poznata u svijetu kao idealan scenski prostor za ovu predstavu. Posebnost tvrđave Lovrijenac, kao što je spomenuto u uvodu rada, jest u tome što je ona prethodnica, to jest prvi primjer korištenja fortifikacijske baštine za organiziranje kulturnih događanja; to je ono što Lovrijenac i Dubrovnik razlikuje od Šibenika, Knina ili Klisa. Za vrijeme Dubrovačkih ljetnih igara osim predstava na tvrđavi Lovrijenac podjednako atraktivne postaju renesansne komedije i crkvena prikazanja na gradskim trgovima. Osim hrvatskih glumaca i predstava, mnogi strane predstave i izvođači su se okušali na pozornicama Dubrovnika. Neki od njih su kako navode službene stranice (2024) Piccolo Teatro iz Milana sa Strehlerovom postavom Sluge dvojice gospodara, Old Vic sa Zefirellijevom režijom Romea i Julije, Grčko narodno kazalište iz Atene s Eshilovim Okovanim Prometejem i tako dalje. Drama ne bi bila drama bez dobre glazbe, tako treba spomenuti i orkestre i glazbenike koji su sudjelovali na Dubrovačkim ljetnim igrama kroz povijest. uz redovite nastupe Zagrebačke filharmonije, spominjemo Češku filharmoniju, Halle orkestar, Orkestar francuskoga radija i mnoge druge. Među brojnim komornim i vokalnim ansamblima nastupili su kvarteti Beethoven i Prokofjev iz Moskve, Lasalle i Juillard iz New Yorka i druge. Logičnim slijedom, kroz glazbu i dramu, dolazimo do opere. Opera se prvi put izvodila 1951. kako navode službene stranice (2024) te su neke od njih Sarajevska opera, opera Monteverdija, Pergolsija, Caldare, Cimarose, Salierija, Telemanna i mnoge druge opere. Ono što je možda najbitnije nakon određenog postignuća, bilo umjetničkog ili znanstvenog ili nekog drugog, jest dokaz njegove kvalitete i potvrda truda i rada. Upravo radi toga Hrvatska radiotelevizija svake godine dodjeljuje nagradu „Orlando“ za najbolja dostignuća u glazbenom i dramskom programu Dubrovačkih ljetnih igara. Ono što treba naglasiti jest da je ključ uspjeha Dubrovačkih ljetnih igara njezina ambijentalnosti, atmosfera i prostorna fleksibilnost. Dubrovnik tako cijeli djeluje kao pozornica i na specifičan i jedinstven način koristi povijest Dubrovnika i povijest svjetske kulturne dramske i glazbeno-scenske umjetnosti i miješa ju sa današnjim svijetom i suvremenim svjetonazorima.

Slika 8. Predstava na tvrđavi Lovrijenac

Izvor: <https://www.tvrđjava-kulture.hr/hr/novosti/noc-tvrđava-udahnula-novi-zivot-stoljetnim-zdanjima-diljem-europe-tisuće-posjetitelja-uzivalo-na-preko-130-razlicitih-programa/>

4.3. Kultura i turizam grada Dubrovnika

„Dubrovnik je popularna destinacija dijelom i zbog bogate prirodne i kulturne baštine grada i okolice. Na području županije u raznim kategorijama zaštite dosad su registrirana 44 područja prirodne baštine“ (Senkić, 2015). „Nematerijalna kulturna baština najbolje je uključena u turističku ponudu Dubrovnika (Dubrovačke ljetne igre i Festa sv. Vlaha) i Korčule (Festival viteških igara, lik i djelo Marka Pola)“ (Senkić, 2015). Dubrovnik je kao što je već poznato hrvatski turistički biser te jedan od glavnih aktera u promociji Hrvatske kao turističke destinacije. „Turistička ponuda Dubrovnika i okolice temelji se na kulturnim i prirodnim resursima i uglavnom obuhvaća obilazak prirodnih atrakcija, razgledavanje kulturno-povijesnih znamenitosti, muzeja i galerija, te održavanje festivala i predstava. Većina ponude je koncentrirana u ljetnom periodu (od lipnja do listopada), dok je manji broj manifestacija raspoređen na preostali dio godine“ (Senkić, 2015). Po sezonalnosti Dubrovnik se pretežito ne razlikuje od drugih gradova Hrvatske iako sezona u Dubrovniku traje nešto duže zbog dobrog marketinga i promidžbe grada koja traje još iz vremena prije samostalnosti. Dakako, treba napomenuti da su se prvi znaci modernog turizma uočili još u 19. stoljeću. „Očito da bi početke pravog turizma na području Dubrovnika trebalo tražiti u vremenskom razdoblju od

1857. do 1880 godine“ (Šubić, 1999). Danas je Dubrovnik grad masovnog turizma, ali i kulturnog turizma koji je s Dubrovačkim ljetnim igrama održava tradiciju mediteranskog festivalskog grada. „Kulturno-turistička ponuda je koncentrirana uglavnom na stari dio grada, dok su drugi dijelovi grada i okolica većinom neiskorišteni“ (Senkić, 2015). Problematika upravo dolazi od masovnog turizma koncentriranog u centru grada te prenatrpanosti sadržaja. Ta činjenica dovodi do neiskorištenosti okolice grada, a potencijalno i cijele županije.

Tablica 4. *Dolasci i noćenja ukupnog broja turista u Dubrovačko-neretvansku županiju za 2013. i 2023. godinu*

	Dolasci	Noćenja
Dubrovačko-neretvanska županija 2023.	2 000 763	7 762 485
Dubrovačko-neretvanska županija 2013.	1 241 254	5 618 286

Izvor: Državni zavod za statistiku

Iz Tablice 4. primjećujemo rast broja dolazaka stranih i domaćih turista u Dubrovačko-neretvansku županiju za 2023. uspoređujući je sa 2013. godinom. Broj dolazaka ukupnog broja turista u županiju povećao se za 61%. Broj noćenja turista u 2023. godini usporedno sa 2013. također se povećao i to za 38%. Kroz razdoblje od deset godina vidljiv je rast broja dolazaka i noćenja u Dubrovačko-neretvansku županiju. Razloge tomu možemo tražiti u uspješnoj strategiji turizma i samom vođenju županije, ali i grada Dubrovnika kao glavnog grada županije. Dubrovačke ljetne igre kao okosnica manifestacija u Dubrovniku, zajedno za tvrđavom Lovrijenac kao jednim od prostora za izvođenje kulturnih događanja, povezuju baštinu Dubrovnika i kulturne manifestacije u jednu cjelinu. Kao rezultat toga, dobivaju se sve bolje brojke po pitanju dolazaka i noćenja u Dubrovnik i Dubrovačko-neretvansku županiju. Napominje se da uspješnost podataka ne ovisi isključivo o kulturnom turizmu i Dubrovačkim ljetnim igrama nego da je razvijanje takve vrste turizma pomoglo u pozitivnom trendu rasta broja dolazaka i noćenja.

5. KNINSKA TVRĐAVA

5.1. Povijest tvrđave Knin

Prema dostupnim izvorima, odnosno službenim stranicama grada Knina (2024) na sjeveroistočnom platou brda Spas u Kninu najvjerojatnije je već u drugoj polovici 9. stoljeća izgrađena utvrda, oko koje se kasnije razvilo srednjovjekovno urbano naselje, što je postalo jezgra kasnijeg kompleksa i gradskog prostora. Knin se prvi put spominje 950. godine u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta "De administrando imperio", gdje se navodi kao jedan od devet gradova Krštene Hrvatske pod nazivom Tenen. U domaćim izvorima, prvi put se spominje u 10. stoljeću u ispravi kralja Krešimira I. kao Tignino. Iako su neki dalmatinski gradovi stariji, Knin ima poseban značaj jer je vezan uz dolazak Hrvata krajem 6. i početkom 7. stoljeća. Hrvatski vladari su Knin birali kao svoju prijestolnicu, a za vrijeme kralja Zvonimira postao je stalna prijestolnica Hrvatske. Službene stranice (2024) navode postojanje kninske biskupije te kako je ona osnovana je 1040. godine, a biskup je nosio naslov Hrvatski biskup, s crkvom Svete Marije kao sjedištem, smještenom uz kninsku tvrđavu. Jurisdikcija biskupije protezala se do rijeke Drave. Nakon smrti kralja Petra 1097. godine, koji je također izabrao Knin za svoju prijestolnicu, grad je kroz stoljeća bio meta mnogih osvajača, pljački i razaranja. Kninska tvrđava, najveća fortifikacija u Dalmaciji, nije u potpunosti sačuvala izvorni izgled, ali se pretpostavlja da je bila okružena visokim zidinama i prilagođena terenu. Današnji izgled tvrđava je dobila u 18. stoljeću, kada je odvojena od brda Spas i podijeljena na tri dijela – gornji, srednji i donji grad, povezana pokretnim mostovima. Gornji grad, najstariji dio tvrđave, sagrađen je na sjeveru, dok su srednji i donji grad nastali kasnije. Uz tvrđavu se rano razvilo civilno naselje, Borgo de Tina, koje je uključivalo crkvene objekte. U tvrđavi su se nalazile svečane dvorane i palača hrvatskih vladara, dok je na južnom dijelu brda kasnije izgrađen kaštel Lab, gdje je boravio viceban. U 15. stoljeću, zbog opasnosti od Osmanlija, dva su utvrđenja povezana obrambenim zidom u jedinstveni kompleks, s puškarnicama, bornim mjestima, gradskim vratima i pokretnim mostovima. Najstariji poznati prikaz tvrđave nalazi se na karti iz 1525. godine, dok je detaljniji urbanistički nacrt tvrđave izradio inženjer Alberghetti 1688. godine, nakon izгона Turaka. Zadnja važna povijesna zbivanja na Kninskoj tvrđavi događala su se tijekom Domovinskog rata. Upravo je Kninska tvrđava imala ključnu ulogu tijekom rata (1991.-1995.), posebice tijekom operacije Oluja,

koja je bila odlučujuća za oslobođenje Knina i šireg područja. Knin, kao strateški važan grad i začetak srpske pobune u Hrvatskoj, bio je glavno uporište samoproglashene i samoprozbrane "Republike Srpske Krajine" i jedno od najutvrđenijih mjesta pod srpskom kontrolom. Kninska tvrđava služila je kao vojna baza i kontrolna točka srpskih snaga, zbog svoje dominantne pozicije nad gradom i okolnim područjem. Srpska vojska koristila je tvrđavu za smještaj vojnika, kao komunikacijski centar i za nadzor nad ključnim prometnim pravcima. Zbog svoje strateške važnosti, tvrđava je bila meta hrvatskih snaga tijekom operacije Oluja, koja je počela 4. kolovoza 1995. godine. Nakon brzog i uspješnog napredovanja Hrvatske vojske, Knin je oslobođen 5. kolovoza 1995., čime je završila četverogodišnja srpska kontrola, odnosno agresija, nad gradom. Osvajanjem Kninske tvrđave simbolički je završena vojna operacija Oluja, a t danas se taj dan obilježava kao Dan pobjede i domovinske zahvalnosti te Dan hrvatskih branitelja. Kninska tvrđava, zbog svoje povijesne i strateške važnosti tijekom rata, postala je i jest simbol hrvatske pobjede i slobode, te se svake godine na njoj održava središnja proslava Dana pobjede. Na tvrđavi se tada podiže hrvatska zastava, kao podsjetnik na ključni trenutak oslobođenja Knina i Hrvatske.

Slika 9. Kninska tvrđava iz zraka

Izvor: <https://knin.hr/novosti/pocinju-radovi-na-izgradnji-funkcionalne-i-dekorativne-rasvjete-i-niskonaponske-mreze-na-kninskoj-tvrđavi/>

Slika 10. Pripadnici 7. gardijske brigade „Puma“ na tvrđavi 1995. nakon što su skinuli srpsku zastavu te postavili hrvatski stijeg

Izvor: <https://tris.com.hr/2014/08/srpsku-zastavu-s-kninske-tvrdave-5-kolovoza-1995-godine-skinio-je-vodicanin-mario-bilac-ubili-smo-se-dok-smo-je-skidali/>

5.2. Kninska tvrđava danas

Kninska tvrđava povijesno gledano jedna je od najstarijih hrvatskih tvrđava. Ako u to ubrojimo njezin značaj u Domovinskom ratu i simboliku koju predstavlja, zaključujemo kako kao takva ima potencijal za mnoštvo događanja i sadržaja, što kulturnih, što edukacijsko-obrazovnih. Tvrđavom upravlja Kninski muzej koji je u kontinuiranom radu preko 50 godina, ako zanemarimo (ne)rad za Domovinskog rata. Kako navodi službena stranica Kninske tvrđave (2024) tijekom Domovinskog rata, Kninska tvrđava i njezine muzejske zgrade pretrpjele su znatna oštećenja, dok je dio muzejske zbirke opljačkan. Nakon rata, muzej je ponovno otvoren za javnost 1996. godine, a njegov novi postav smješten je u južnom dijelu tvrđave, na postaji Belvedere, u tri obnovljene zgrade. U stalnoj izložbi nalaze se etnografski i arheološki artefakti, dok kulturno-povijesna i geološko-paleontološka građa čini dio zbirke, prikazana djelomično u poluotvorenom prostoru. Kako je navedeno na službenim stranicama (2024) arheološka zbirka prikazuje bogatstvo nalaza s područja Knina, obuhvaćajući razdoblja

od prapovijesti, odnosno mezolitika, do kasnog srednjeg vijeka. Posebno su značajni kameni spomenici iz antičkog, srednjovjekovnog i kasnosrednjovjekovnog razdoblja, među kojima se ističu ulomci arhitektonskih elemenata poput arhitrava, greda i baza stupova, kao i žrtvenici, portreti božanstava, stele i keramičke pločice. Etnografska zbirka donosi uvid u tradicionalni život kroz izloženo pokućstvo, kućni pribor te predmete vezane uz rukotvorine poput prerade vune, lončarstva, košaraštva i drvorezbarstva. Također, izložene su narodne nošnje iz Dalmatinske zagore i Bukovice iz 19. i 20. stoljeća, koje oslikavaju bogatu kulturnu baštinu ovog kraja. Planirani postav za treću zgradu Belvedera obuhvatit će povijesnu i kulturno-povijesnu građu, prikazujući razvoj grada Knina od ranog srednjeg vijeka do suvremenog doba. Izbor predmeta iz Kulturno-povijesnog odjela uključivat će svakodnevne kućanske predmete, poput pokućstva i posuđa, te umjetničke rukotvorine s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Zbirka će također obuhvatiti tehničke predmete iz prve polovice 20. stoljeća, poput gramofona, radioprijamnika, dijaprojektora i fotoaparata, kao i staro oružje. Grafike Knina iz 17. i 18. stoljeća, raznovrsne karte iz 18. i 19. stoljeća, te stare razglednice omogućit će praćenje urbanističkog razvoja grada. Osim toga, zbirka će uključivati dokumentarne fotografije, izvorne dokumente te druge materijale koji svjedoče o gospodarskom i kulturnom životu Knina krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Uz muzej tu su i razna događanja kao što su Europska noć kazališta u Kninu, fotodoručak pod tvrđavom, smotra folklora „Knin 5. kolovoz“, GRR festival, King fest, Festival ruralne kulture te prvi u nizu Tignino Castro Music Experience koji je u svojoj prvoj godini ugostio vrhunske glazbenike, hrvatsku sopranisticu i opernu umjetnicu Antonellu Malis te Vladimira Babina, hrvatskog pijanista. Uz njih, na festivalu su sudjelovali i Đani Stipaničev i Radojka Šverko. Među istaknutijim događajima su i Zvonimirovi dani. Kako stoji na službenim stranicama (2024), manifestacija Zvonimirovi dani nastala je kao nastavak projekta mjuzikla "Kralj Zvonimir", koji je trajao tri godine i bio financiran od strane Ministarstva obrazovanja. Nakon završetka projekta, članovi Kulturno-umjetničkog društva Kralj Zvonimir odlučili su nastaviti s promicanjem oživljene povijesti na Kninskoj tvrđavi. U suradnji s Turističkom zajednicom grada Knina, Gradom Kninom i Kninskim muzejom, od 2008. godine organiziraju kulturno-povijesnu manifestaciju pod nazivom Zvonimirovi dani, koja se održava svake godine u lipnju na Kninskoj tvrđavi. Godine 2018., volonteri su osnovali Povijesnu postrojbu kralja Dmitra Zvonimira, koja je nastavila s organizacijom ove manifestacije u partnerstvu s dosadašnjim suradnicima. Na manifestaciji sudjeluju viteške skupine iz Hrvatske, Mađarske i Bosne i Hercegovine. Iste godine pokrenut je i Mali Zvonimirov dan, u

kojem sudjeluju mladi vitezovi iz raznih dijelova Hrvatske. Bitnu ulogu za napredak ponude i sadržaja donijeli su graditeljski radovi na tvrđavi. Nakon dugotrajnog postupka javne nabave, potpisan je ugovor za izgradnju rasvjete i niskonaponske mreže na kninskoj tvrđavi, a izvođači su uvedeni u radove 14. listopada 2022. Ukupna vrijednost radova iznosila je 12.341.300,00 kuna, a predviđeni rok za dovršetak bio je šest mjeseci, do kraja travnja 2023. godine. Radovi su sufinancirani od strane Europske unije iz Europskog fonda za regionalni razvoj.

5.3. Turizam i Kninska tvrđava

Grad Knin, smješten u srcu Dalmacije, predstavlja jedno od povijesno i kulturno najvažnijih mjesta u Hrvatskoj. Iako relativno površinom mali, Knin se, kao što saznajemo iz prijašnjih poglavlja, ponosi bogatom prošlošću i zadivljujućim prirodnim ljepotama, koje ga čine sve privlačnijom destinacijom za turiste. Središnja atrakcija koja simbolizira ne samo grad već i njegovu povijest, jest Kninska tvrđava. Ova monumentalna građevina, smještena na strateški važnom brdu iznad grada, oblikovala je povijest Knina, a danas snažno utječe na razvoj turizma. Kninska tvrđava danas privlači tisuće posjetitelja koji dolaze kako bi doživjeli tu jedinstvenu sintezu povijesti i arhitekture. Obilazak tvrđave omogućuje turistima da uđu u svijet srednjovjekovne Hrvatske, otkrivajući složene sustave obrane i svakodnevni život unutar njenih zidina. Fascinacija ovom monumentalnom građevinom posebno privlači ljubitelje povijesti i kulture. Smještena visoko iznad grada, tvrđava pruža spektakularan panoramski pogled na Knin, rijeku Krku i planinski masiv Dinare, što je čini privlačnim mjestom za sve koji traže spoj povijesti i prirodnih ljepota. Osim svoje povijesne i arhitektonske važnosti, tvrđava ima ključnu ulogu u kulturnom životu grada kao tvrđava-pozornica sa mnoštvom događanja tijekom ljetnih mjeseci. Ovi događaji oživljavaju prostor tvrđave i čine ga dinamičnim mjestom okupljanja lokalnog stanovništva i turista. Tvrđava tako nije samo povijesni spomenik već i aktivni kulturni centar koji doprinosi bogatstvu turističke ponude. Turizam u Kninu posljednjih godina doživljava zamjetan porast. Kninska tvrđava, kao simbol grada, ima ključnu ulogu u tom procesu. Grad je uspješno iskoristio svoju povijesnu baštinu, a sve veći broj turista dolazi kako bi doživio bogatstvo kulturnih, povijesnih i prirodnih atrakcija. Poboljšanje prometne infrastrukture i povećanje broja smještajnih kapaciteta dodatno je olakšalo razvoj turizma u ovom dijelu Hrvatske. Važno je napomenuti da Knin, osim povijesnih atrakcija, privlači i posjetitelje zbog svoje blizine

Nacionalnom parku Krka i parku prirode Dinara. Ovi prirodni dragulji, s brojnim stazama za planinarenje, biciklizam i istraživanje, čine Knin idealnom bazom za ljubitelje prirode i avanturiste. Tako turisti često kombiniraju obilazak tvrđave s izletima u ove parkove, što dodatno obogaćuje turističko iskustvo. Kao rezultat svega toga, Kninska tvrđava predstavlja ključni element razvoja turizma u Kninu, ali i Šibensko kninskoj županiji. Prema statističkim podacima za Šibensko-kninsku županiju iz prvog dijela rada možemo zaključiti kako su grad Knin i Kninska tvrđava, kao glavna turistička atrakcija grada, sudjelovali u rastu broja dolazaka i noćenja Šibensko-kninske županije u posljednjem desetljeću.

6. ZAKLJUČAK

Prostor Dalmacije obiluje fortifikacijskim spomenicima koji su nastajali i mijenjali se kroz stoljeća kako su se mijenjale povijesne okolnosti na tom prostoru. Brojne utvrde, tvrđave, zidine i ostale obrambene strukture nekoć su imale ključne uloge u opstojnosti tih prostora, ali je većina izgubila svoju izvornu namjenu iako su i dalje, zbog strateških i istaknutih pozicija, ostale vizualno i simbolički važni spomenici. Šibenik, Klis, Knin i Dubrovnik dalmatinski su gradovi i mjesta iznimnog značaja za nacionalnu povijest. Ipak svaki od njih specifičan je kao što su specifične i njihove tvrđave. Različit je i stupanj njihove očuvanosti, pristup obnovi i osmišljavanju novih sadržaja i namjena za te prostore.

Tvrđava sv. Mihovila i Tvrđava Barone primjer su dobro obnovljenih tvrđava koje su revitalizacijom doživjeli procvat. Tvrđava kulture Šibenik kao javna ustanova koja upravlja tim tvrđavama napravila je uspješan posao oko oživljavanja starih tvrđava koje su godinama čekale svoju obnovu i ponovno korištenje. Sve to ne bi bilo moguće bez sredstava Europske unije, ali i same inicijative grada i ljudi zaslužnih za pokretanje i ostvarenje projekta. Tvrđave sv. Mihovila i Barone postale su, zajedno sa tvrđavom sv. Ivana jedan od simbola grada Šibenika. Programi i sadržaji koji su uklopljeni u infrastrukturu na ovim prostorima Dalmacije, unaprijedili su kulturni i turistički život Šibenika što je vidljivo po mnoštvu posjetitelja svake godine. Uz to grad je dobio dodatnu ponudu i produžio boravak turista i posjetitelja.

Za razliku od Šibenika koji uz tvrđave ima i ostale kulturne spomenike od iznimnog značaja, Općina Klis, koja upravlja tvrđavom, osim tvrđave ne posjeduje toliku kulturno-povijesnu baštinu s kojom bi mogla kroz kulturni i manifestacijski turizam utjecati na svoje podneblje. No tvrđava, kao jedina atrakcija tog kraja ipak uspijeva pozitivno utjecati na turizam podneblja u kojem se nalazi. Također revitalizirana i obnavljana u novije vrijeme, tvrđava Klis pokazuje da je sposobna konkurirati na turističkom tržištu.

Dubrovnik, to jest stari dio grada, opasan je zidinama, a tako i tvrđavom Lovrijenac. Tvrđava se u sklopu Dubrovačkih ljetnih igara koristi kao pozornica za svjetske predstave. Njome, kao i pozamašnim brojem ostalih kulturnih znamenitosti grada Dubrovnika upravlja Društvo prijatelja dubrovačke. Kao ključna razlika u upravljanju tvrđave Lovrijenac sa ostalim upravljačkim tijelima postavlja se volonterski rad svih zaposlenih u Društvu prijatelja dubrovačke starine. Utjecaj Dubrovačkih ljetnih igara kroz svoje programe i događaje

evidentno je utjecao na turistička kretanja grada Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije.

Kninska tvrđava od velikog je nacionalnog značaja i zaštićena urbanistička cjelina koja je upisana u registar Kulturne baštine Republike Hrvatske kao spomenik od posebnog nacionalnog interesa. Osim nacionalnog značaja tvrđava se nakon obnove intenzivnije uključila u kreiranje kulturnog sadržaja. Osim za grad Knin, ona pozitivno utječe na cijelu županiju kroz razvoj kulturnog i manifestacijskog turizma. Cilj rada, koji je trebao prikazati specifičnost i međusobne razlike četiriju tvrđava je ostvaren. Revitalizacija, kao i današnja promijenjena, nova uloga koja se ostvaruje manifestacijama i kulturnim događanjima objašnjena je i izrečena. Kroz statističke podatke, s kojima se htjelo dokazati povezanost revitalizacije tvrđava i kulturnih sadržaja samih tvrđava sa porastom turističkih kretanja, ciljevi su dijelom ostvareni.

Treba istaknuti kako su sve spomenute tvrđave u radu sudjelovale u kulturno-turističkoj manifestaciji Noć tvrđava. Cilj manifestacije je unaprijediti kulturno-turističku ponudu u gradovima s bogatom fortifikacijskom baštinom u Europi te povećati svijest o važnosti vrednovanja te kulturne baštine kao ključnog pokretača razvoja kulturnog turizma. Manifestacija je pokrenuta upravo kako bi oživjela takve lokalitete u Europi što potvrđuje trend koji ovaj rad i ističe, a taj je da brojne tvrđave uspješno žive svoje nove uloge kao mjesta događanja i uživanja u kulturi i umjetnosti.

Ovaj rad pokazuje i potrebu da se dublje istraži povezanost novih namjena kulturnih spomenika i razvoja kulturnog turizma na tim područjima.

LITERATURA

Društvo prijatelja dubrovačke starine – DPDS (2024). Dostupno na: <https://citywallsdubrovnik.hr/o-nama/?lang=hr>

Dubrovačke ljetne igre (2024). Dostupno na: <https://www.dubrovnik-festival.hr/povijest>

Grad Knin (2024). Dostupno na: <https://knin.hr/kninska-tvrđava/>

Kninska tvrđava: Fortress of Knin (2024). Dostupno na: <https://fortressofknin.hr/>

Nikolić, H. i Bura, S. (2023). Percepcija lokalnog stanovništva o učincima turizma: Studija slučaja grada Šibenika. *Croatian Regional Development Journal*, 4 (2), 24-42. <https://doi.org/10.2478/crdj-2023-0006>

Općina Klis (2024). Dostupno na: <https://www.klis.hr/Strategija-Klis-2014-2012.pdf>

Pavić, J. i Bakula, A. (2020). „Ljetna pozornica – neodgodiva potreba”: stara ideja o novoj namjeni tvrđave sv. Mihovila u Šibeniku u novinskim člancima i drugim arhivskim izvorima (1953. – 1975.). *Vjesnik dalmatinskih arhiva*, 1 (1), 222-250. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/258098>

Pavić, J., Bakula, A. i Nakić, A. (2024). *Šibenik grad tvrđava: Vodič kroz fortifikacije Šibenika i okolice*, 2. dopunjeno izdanje. Šibenik. Tvrđava kulture Šibenik.

Senkić, M. (2015). POSLOVNA ZNANJA I KULTURNI TURIZAM: STUDIJA SLUČAJA DUBROVAČKIH LUKSUZNIH VILA. *Polemos*, XVIII (35), 113-138. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/149130>

Škarica, D. i Vujeva, M. (2019). *Suton slobode – propast Dubrovačke*

Republike. *Essehist*, 10 (10), 48-54. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/235674>

Šubić, N. (1999). DUBROVAČKI TURIZAM: KADA I KAKO JE ZAPOČEO?. *Ekonomska misao i praksa*, 8 (2), 359-363. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/222584>

Turistička zajednica grada Dubrovnika (2024). Dostupno na: https://tzdubrovnik.hr/news/kultura_i_povijest/index.html

Tvrđava Klis (2024). Dostupno na: <https://www.tvrdavaklis.com/povijest-tvrdave/>

Tvrđava kulture Šibenik (2024). Dostupno na: <https://www.tvrdjava-kulture.hr/media/27654/planrazvojaprogramasvmihovilhr.pdf> i <https://www.tvrdjava-kulture.hr/hr/tvrdava-barone/za-posjetitelje/>

PRILOZI

Popis Slika

<i>Slika 1.</i> Veduta Šibenika iz 1575. s Tvrđavom sv. Mihovila nad gradom (F. Hogenberg i G. Braun – bakrorez).....	4
<i>Slika 2.</i> Nacrt tvrđave Barone oko 1688. godine (Vincenzo Maria Coronelli).....	5
<i>Slika 3.</i> Tvrđava sv. Mihovila nakon revitalizacije.....	8
<i>Slika 4.</i> Tvrđava Barone nakon revitalizacije.....	9
<i>Slika 5.</i> Tvrđava Klis- povijest.....	15
<i>Slika 6.</i> Tvrđava Lovrijenac	20
<i>Slika 7.</i> Dubrovnik danas	20
<i>Slika 8.</i> Predstava na tvrđavi Lovrijenac	23
<i>Slika 9.</i> Kninska tvrđava iz zraka	26
<i>Slika 10.</i> Pripadnici 7. gardijske brigade „Puma“ na tvrđavi 1995. nakon što su skinuli srpsku zastavu te postavili hrvatski stijeg.....	27

Popis Tablica

Tablica 1. <i>Dolasci i noćenja turista u Šibensko-kninsku županiju za 2023. godinu</i>	11
Tablica 2. <i>Dolasci i noćenja turista u Šibensko-kninsku županiju za 2013. godinu</i>	11
Tablica 3. <i>Broj dolazaka i noćenja u Općinu Klis za 2023. i 2021. godinu</i>	17
Tablica 4. <i>Dolasci i noćenja ukupnog broja turista u Dubrovačko-neretvansku županiju za 2013. i 2023. godinu</i>	24